

XIX. yüzyılda birkaç defa seraskerliğin aynı zamanda sadârete getirilenlere tevcih edildiği görülmektedir. Keçecizâde Fuad Paşa'nın sadâretinde (1 Haziran 1863) uhdesinde bulunan seraskerlik unvanı da sadârete ilâve edildi, böylece ilk defa en üst düzey mülkî ve askerî makamlar tek bir şahıs tarafından temsil edilir oldu. Bu iki önemli görevin aksamadan yürütülmesini sağlamak amacıyla askerlikle ilgili işler harbiye nâzırı unvanıyla tayin edilen kişiye havale edildi. Yeni düzende harbiye nezâreti diye bir kurum henüz teşekkül etmemişti. Bu unvan sadece seraskere yardımcı olmakla mükellef bir şahsı işaret etmekteydi. Seraskerliğin sadâretle beraber yürütülmesinden ötürü ayrıca serasker kaymakamlığı ihdas edilerek bu göreve Hüseyin Avni Paşa tayin edildi. Bu uygulama Fuad Paşa'nın Haziran 1866'da sadâret ve seraskerlikten azliyle son buldu. Bu dönemde seraskerlik tarafından ordu mensuplarının hem mesleki-teknik konularda hem de genel anlamda dünyadaki gelişmeleri takip edebilmelerini sağlamak amacıyla Şinâsî'nin editörlüğünde *Ceride-i Askeriyye* adıyla bir dergi çıkarılmaya başlandı (1863). Fuad Paşa serasker sıfatıyla Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatine katıldı ve ilk defa kendisine "yâver-i ekrem" unvanı verildi. Sadâret ve seraskerliğin tek bir şahıs tarafından temsili uygulaması 13 Şubat 1874'te Hüseyin Avni Paşa'nın sadârete getirilmesiyle bir defa daha tekrarlandı. Hüseyin Avni Paşa'nın ilk seraskerliği esnasında (Şubat 1869 – Eylül 1871) Kuvve-i Umûmiyye-i Askeriyye Nizamnamesi'yle 1869'da merkezi San'a olan Yemen Ordusu kuruldu ve ordu sayısı altıdan yediye çıkarıldı; nizâmiye, redif ve müstahfız şeklinde üç ana sınıf olarak yeniden teşkilâtlandırıldı. 1873'te Tophâne-i Âmire Müşirliği seraskerliğe bağlandıysa da kısa süre sonra bu uygulamadan vazgeçildi.

II. Abdülhamid devrinin başlarında askerî teşkilâtın ana unsurları Bâb-ı Seraskerî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Erkân-ı Harbiyye Riyâseti ve Tophâne-i Âmire Nezâreti'dir. 1876 anayasası ile padişaha başkumandanlık unvanı verildiğinden seraskerlik askerî silsilenin en üst rütbesi olma özelliğini kaybetti. Bu dönemde seraskerin maiyetinde müsteşar, mektupçu, nizâmiye muhasebecisi ve bir hassa muhasebecisi bulunmaktaydı. Bundan başka şu daireler hizmet vermekteydi: Makâm-ı Seraskerî Dairesi, mektupçu, şifre, tercüme ve nizâmiye evrak kalemleri. Aynı dönemde Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi de

müstakil hale getirildi. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Tophâne meclisleri seraskerliğe bağlı yardımcı kurumlar olma özelliğini sürdürdü. Doksanüç Harbi'nde alınan yenilginin sebep ve sonuçlarını değerlendirmek üzere oluşturulan komisyonun tavsiyeleri doğrultusunda 1879'da kapsamlı düzenlemeler yapıldı. Bu çerçevede seraskerlik ile Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kaldırıldı, bunların yerine Harbiye Nezâreti ikame edildi. Yaklaşık beş yıllık bir uygulamanın ardından 1884'te her iki kurum ihya edildi.

II. Abdülhamid devrinde seraskerlik makamının etkinliği önceki dönemlere göre hayli azaldı. Padişahın idarî anlayışından kaynaklanan otoriter tutumu yanında selefi Sultan Abdülaziz'in şâibeli ölümü ve serasker sıfatını haiz Hüseyin Avni Paşa'nın bu işte başrolde olması bu hususta önemli rol oynadı. Benzer bir âkıbete mâruz kalmaktan endişe eden II. Abdülhamid seraskerliğin siyaseten etkin olmasına izin vermedi. Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyye Dairesi, Teftiş-i Umûmî-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi vb. kuruluşların teşkili bu amaca hizmet etti. Bu dönemde siyasetin merkezi Bâbiâli ile Bâb-ı Seraskerî'den Yıldız Sarayı'na kaydı. Kurulan geniş hafiye teşkilâtı ise jurnalcilik sayesinde sivil ve askerî kurumlar sıkı kontrol altında tutuldu. 22 Temmuz 1908'de azledilen Avlonyalı Ferid Paşa'nın yerine sadârete Küçük Said Paşa getirilince önceki hükümette serasker sıfatıyla görev yapan Mehmed Rızâ Paşa'yı kabinesine almayıp yerine harbiye nâzırı unvanıyla Ömer Rüşdü Paşa'yı tayin etti. Bu şekilde Harbiye Nezâreti, II. Meşrutiyet'in ilânından bir gün önce (22 Temmuz 1908) kuruldu, böylece seksen iki yıllık seraskerlik makamı tarihe karışmış oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Kânunnâme-i Askerî Defterleri*, nr. I, II; Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293, s. 190-195; Cevad Paşa, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1297, I, 292-301; II, İÜ Ktp., TY, nr. 4178; III, a.y., nr. 6127, tür.yer.; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Askerî Teşkilâtı ve Kıyafeti* (haz. Nurettin Türsan – Semiha Türsan), Ankara 1983, II, 79-95; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 557, 582, 594; İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, İstanbul 1952; M. A. Griffiths, *The Reorganization of the Ottoman Army under Abdülhamid II: 1880-1897* (doktora tezi, 1968), University of California; Musa Çadırcı, "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler", *Birinci Askerî Tarih Semineri: Bildiriler*, Ankara 1983, II, 85-100; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu),

İstanbul 1999, I, 359-362; a.mlf., "Bâb-ı Seraskerî", *DİA*, IV, 364; Veli Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul 2002, s. 42-70; Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa, Siyasi Hayatı ve Askerî Faaliyetleri: 1756-1855* (doktora tezi, 2004), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 275-364; A. Süheyl Ünver, "Beyazıt'ta Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye'nin Serasker Dairesi Kapısı", *Ön Asya Dergisi*, III/33, Ankara 1968, s. 14-23; Fahri Çoker, "Seraskerler ve Harbiye Nazırları", *Hayat Tarih Mecmuası*, I/1, İstanbul 1968, s. 22-24; a.mlf., "Tanzimat ve Orduda Yenilikler", *TCTA*, V, 1260-1266; T. W. Haig, "Serdâr", *İA*, X, 512-513; Pakalın, III, 176-177; Bernard Lewis, "Bâb-ı Seraskerî", *EL²* (İng.), I, 838.



YÜKSEL ÇELİK

SERBEDÂRÎLER

(السربداريون)

Horasan'ın
Beyhak bölgesinde
hüküm süren bir Şii hânedanı
(1337-1386).

Hânedan adını kurucusu Abdürrezzâk'ın, "Erkekçe başını darağacına vermek alçakça katledilmekten bin kere daha iyidir" şeklindeki ifadesinden geçen "serbedâr" (darağacı) sözünden almıştır. Bölgede saygı gören bir memurun oğlu olan Abdürrezzâk bir Moğol memurunu veya elçisini öldürdükten sonra Beyhak (Sebzevâr) bölgesindeki Baştın'da isyan etti (9 Şâban 737 / 13 Mart 1337). Bu sırada bölgenin hâkimi Togay (Toga) Timur'un İlhanlı veliahtlığı için harekete geçmesi Moğol reislerinin isyanı ihmal etmesine yol açtı. Yönetimden memnun olmayanlarla iş birliği yaparak Sebzevâr'ın kontrolünü ele geçirip (12 Safer 738 / 9 Eylül 1337) emir unvanı alan Abdürrezzâk bir tartışma esnasında kardeşi Vecühüddin Mes'ûd tarafından öldürüldü (12 Zilhicce 738 / 1 Temmuz 1338). Kendisine katılan askerler, gençler ve ayyarlarla taraftarları gittikçe artan Mes'ûd, Mâzenderanlı Şii şeyhi Halife'nin müridi Şeyh Hasan-ı Cûrî ile ittifak yaparak daha da güçlendi. Mes'ûd'un 741 (1340-41) yılında Nişâbur'u ele geçirmesi Togay Timur'u tedbir almaya sevketti. Gurgân (Cürcân) nehri kenarında meydana gelen savaşta Togay Timur bozguna uğradı, kaçmaya teşebbüs eden veziri Alâeddin Muhammed yakalanarak öldürüldü (23 Şâban 742 / 1 Şubat 1342). Câcer, Damgan, Simnan ile Togay Timur'un başşehri Gurgân'ı ele geçiren Serbedârîler ardından topraklarını Herat Kertleri aleyhinde genişletmeye çalıştılar. Kertler ve Serbedârîler arasında yapılan savaşta Hasan-ı Cûrî öldürüldü (13 Safer 743 / 18 Temmuz 1342).

Mes'ûd'un onu giderek artan itibarından endişe ettiği için öldürdüğü de söylenir. Başlangıçta Serbedârîler lehine gelişen savaşı Kert Emîri Muizzüddin Hüseyin kazandı. Mes'ûd mağlubiyetin izlerini silmek için Rüstemdâr ve Mâzenderan bölgelerine başlattığı akın sırasında ani bir hücumla uğrayarak öldürüldü (745/1344). Bu esnada Câm'dan Damgan'a, Habîşan'dan Tûşîz'e geniş bir saha Serbedârîler'in hâkimiyeti altındaydı. Mes'ûd'un ölümünden sonra iktidarı kumandanlardan Muhammed Aytimur ele geçirdi, ancak emirliği fazla uzun sürmedi ve Hasan-ı Cûrî'nin müridlerinden bir derviş grubunun tahrikiyle öldürüldü (Muharrem 747 / Mayıs 1346). Bu olayın ardından Serbedârîler'in başına kimin geçeceği konusunda kararsız bir dönem yaşandı. Perde arkasında duruma hâkim olan Hâce Şemseddin Ali'nin onayı ile önce Kelû (Kelvâ) İsfendiâr, daha sonra Mes'ûd'un kardeşi Şemseddin başa geçirildi, fakat ikisinin de iktidarı uzun sürmedi. Nihayet Hâce Şemseddin Ali hükümdar olmayı kabul etti (16 Şâban 748 / 21 Kasım 1347). Hâce Şemseddin Ali emîrliğinin idarî yapısını güçlendirdi, ekonomik bir reform programı uyguladı. İlk bağımsız Serbedârî sikkesi onun zamanında basıldı (748/1348). Komşu devletlerle antlaşmalar yaptı. Başarılı bir devlet adamı olan Hâce Şemseddin Ali, vergi işlerindeki yolsuzluğu yüzünden cezalandırdığı Haydar b. Kassâb ile Mes'ûd'un eski kumandanlarından Yahyâ Kerrâbî (Kerâvî) tarafından öldürüldü (752/1351).

Serbedârî tahtına oturan Yahyâ çevredeki devletlerle mücadeleye girişti. Ordu su veba salgını yüzünden zayıflayan Togay Timur ile önce istemeyerek bir barış yaptı, ardından onu karargâhında öldürttü (16 Zilkade 754 / 13 Aralık 1353). Togay Timur'un ölümüyle Cengiz Han soyundan gelenlerin bölgedeki saltanatı sona ermiş oldu. Yahyâ, daha sonra Herat melikine karşı oluşan ittifakta Doğu Horasan Moğol hâkimleriyle birlikte yer aldı. Yahyâ'nın çok geçmeden bir akrabası tarafından öldürülmesinin ardından bir kargaşa dönemi yaşandı. Neticede Haydar b. Kassâb ve Hasan Damgânî ön plana çıkıp kendi adaylarını başa geçirdiler. Bunlardan biri Mes'ûd'un oğlu Lutfullah idi. Onun döneminde Esterâbâd'ın eski valisinin oğlu Emîr Vellî, Serbedârî valisini şehirden kovdu, Haydar b. Kassâb tarafından gönderilen kuvvetleri mağlûp etti. 759'da (1358) Esterâbâd'da kendi adına para bastırdı. Hasan Damgânî tarafından gönderilen yardımcı birlikleri de hezimete uğrattı. Daha

sonra Emîr Lutfullah ile Hasan Damgânî arasında bir anlaşmazlık çıktı. Hasan, Lutfullah'ı hapse atıp öldürttü (Receb 762 / Mayıs 1361) sonra kendi adına hüküm sürmeye başladı. Bu dönemde Şeyh Hasan-ı Cûrî'nin müridlerinden Derviş Aziz Meşhed'de isyan etti, müridlerinin desteğiyle Tûs'u da ele geçirdi. Ancak ardından İsfahan'a sürüldü. Öte yandan Sebzevârî bir asilzâde olan Hâce Ali b. Müeyyed bu karışıklıklardan yararlanarak Damgan şehri zaptetti ve Derviş Aziz ile birleşerek Sebzevâr'ı ele geçirdi. Bu arada askerler ayaklanıp Hasan Damgânî'yi öldürdüler (763/1362). Dindar bir Şii olan Hâce Ali, saltanatının sonuna doğru İmâmîyye Şîası'na mensup, Şehîd-i Evvel diye tanınan Muhammed b. Mekki el-Âmilî'yi bölgede İmâmîyye Şîası'nı yaygınlaştırma faaliyetlerine önderlik etmesi için Sebzevâr'a davet etti. Muhammed b. Mekki bu daveti kabul etmedi, fakat Hâce Ali'ye yol göstermek amacıyla İmâmîyye fıkıhına dair *el-Lûm'atü'd-Dimaşkıyye* adlı bir eser yazıp gönderdi. Hâce Ali daha sonra aralarındaki anlaşmazlık yüzünden müttefiki Derviş Aziz'i öldürttü (764/1363). Derviş Aziz'in halefi Rükneddin, Muzafferîler'den Şâh-ı Şücâ'nın sarayına kaçtı. Ardından onların desteğiyle Sebzevâr'ı ele geçirdi (778/1376-77). Ancak Hâce Ali, Emîr Vellî'nin yardımıyla bu şehri geri aldı (781/1379). Timur 783'te (1381) Serbedârîler'in başşehri Sebzevâr üzerine yürüdüğünde Hâce Ali onun hizmetine girerek iktidarını sürdürmeyi başardı. Hâce Ali'nin 788 (1386) yılında öldürülmesiyle Serbedârî hânedanı sona ermiş oldu. Hâce Ali'nin cesedi Sebzevâr'a nakledilerek burada gömüldü. Serbedârî hâkimiyetindeki topraklar Timur'a hizmet eden birkaç lider arasında bölündü. Hâce Ali'nin bir akrabası olan Sultan Ali, Timur'un ölümü (807/1405) üzerine ayaklanarak hânedanı ihya etme teşebbüsünde bulunduysa da yakalanıp Herat'ta öldürüldü. Serbedârî emirlerinden Yahyâ Kerrâbî, Tûs şehrinde su kanallarını yeniden inşa ettirmiş, Hâce Ali, Sebzevâr'da Mescid-i Câmî'i onartmış, ayrıca büyük bir depo yaptırmıştır. Aynı aileye mensup Emîr Şâhî ise iyi bir şair olarak temayüz etmiştir. Devrin şairlerinden İbn Yemîn-i Tuğrâi, Serbedârîler'in himayesine mazhar olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 559-560; Devletşâh, *Tezkire* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 253-254, 263-264, 309-313, 322, 448, 480-481; Mîrhând, *Rauzatü's-şâfâ*, V, 596-625; Hândmîr, *Habîbü's-siyer* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1333

hş., III, 356-366; İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mufaşşal-ı İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346 hş., s. 601-607; Hüseyin Kulî Sütûde, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, Tahran 1346 hş., I, 175, 188, 201, 215; J. M. Smith, *The History of the Sarbadâr Dynasty 1336-1381 A.D.*, Paris 1970; Madjid Parsiani, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadaran Hareketi* (doktora tezi, 1978), İÜ Ed.Fak.; A. Bausani, "Religion under the Mongols", *CHIr.*, V, 546-547; H. R. Roemer, *Persien auf dem Weg in die Neuzeit: Iranische Geschichte von 1350-1750*, Beirut 1989, s. 33-56; a.m.f., "The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars", *CHIr.*, VI, 16-39; J. Aubin, "La fin de l'état Sarbadâr du Khorasan", *JA*, CCLXII (1974), s. 95-112; Mehrân Efşârî, "İran Tarihinde Civanmert Topluluklar" (trc. Ertuğrul Ertekin), *Âşinâ*, sy. 21-22, Ankara 2005, s. 47-50; V. F. Büchner, "Serbedârîler", *İA*, X, 509-512; C. P. Melville, "Sarbadarids", *EP* (İng.), IX, 47-49.



ERDOĞAN MERÇİL

SERDÂB

(سرداب)

Bazı Ortadoğu evlerinin altına yapılan serin oda.

Farsça *serd* (soğuk) ve *âb* (su) kelimelerinden oluşan *serd-âbın* (*serd-âbe*) "soğuk su" anlamındaki bu ismi taşımasından hareketle önceleri içme suyunu soğuk tutma amacıyla tasarlandığı ve yalnız kiler olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Bazı bölgelerde *zîr-zemîn* (yer altı) denilen serdâb- lar dört beş basamakla inilen, hiç güneş görmeyen, genelde kubbeli ya da tonozlu nisbeten geniş mekânlardır. Kuzey du-

Diyanbakır Cahit Sıtkı Tarancı Evi'ndeki fiskeyli havuzlu serdâb

